

Hatos Pál

A MŰVELTSÉG ÉS A SZEMÉRMES PATRIOTIZMUS EMBERE VOLT Szegegy-Maszák Mihály emlékére

„Wer spricht von Siegen? Überstehn ist alles.”*

(Rainer Maria Rilke: *Requiem für Wolf Graf von Kalckreuth*)

Júliusban meghalt Szegegy-Maszák Mihály. Az emberi sors kikerülhetetlen végzete nemcsak a halál, hanem az is, hogy az ittmaradókat szinte mindig felkészületlenül éri a veszteség. Ha a magyarságot szellemi entitásként értelmezzük – márpedig a konzervatív nézőpontból aligha gondolhatjuk másként –, akkor Szegegy-Maszák Mihály távozása ma még felmérhetetlen űrt hagyott maga után. Ezt nem patetikus mondatnak szántam. Rengeteg olyan eleme van nemzeti hagyományainknak, amelyet csak ő tudott számba venni – elég itt csak Kemény Zsigmond elveszett levelezésére vagy éppen Tormay Cécile Anatole France ígésében telt ifjúkorára utalni. A magyar nemzeti hagyományba való mélyeséges begyökerezettség nem volt kényszer Szegegy-Maszák számára. Angolul anyanyelvi szinten beszélt, németül és franciául is egyenrangúan tudta kifejezni gondolatait e nyelvek legfontosabb gondolkodóival, s nem volt olyan nyelve az európai kultúrának, amely olvasó szemei előtt ki ne nyitotta volna értelmét. Tekintélyes, elismert képviselője volt az összehasonlító irodalomtudománynak, amerikai professzorként dönthetett volna az amerikai életforma és nagyobb hírnevet biztosító kutatási témák mellett. Filozófiai, zenetudományi, művészetelméleti felkészültsége több tucat diszciplína professzorává avathatta volna. Elég legyen itt csak a legnagyobb Wagner-dirigens, Wilhelm Furtwängler felvételeinek interpretációira, Kocsis Zoltánnal folytatott konzerniális dialógusaira emlékezni, vagy a vizuális művészetelmélet területén Erwin Panofsky gótikus művészetről és a skolasztikáról szóló *opus magnum*ának lefordítását megemlíteni. Műveltsége, felkészültsége mégsem tette Szegegy Maszák Mihályt világpolgárrá. Számára a magyar műveltség az európai kultúra szerves részét képezte, akkor is, ha a *Hungarian Studies* a keleti és nyugati parti *campusok* világában, amerikai professzortársai körében olykor divatos – mint a nyolcvanas évek végén –, de többnyire elhanyagolt tematika volt; leginkább pedig a perifériák szemléletének kolonialista gyakorlata. Éppen ezért bizonyos értelemben tragikus ellentmondást hordott magában Szegegy-Maszák nézőpontja. A magyar művelődéstörténet mélyeséges ismeretében szögezte le, hogy „A nyelv mint történelmi emlékezet [...] a legfontosabb összetevő valamely nemzet azonosságában. [...] leginkább a nyelv a legelfogadhatóbb záloga a magyarságnak.” Ez az álláspont pedig szerves egységben állt a korai romantika nemzeti ébresztőinek megfogalmazásával, hiszen Kisfaludy Sándor már 1807-ben, a *Himfy szerelmei* második kiadásának előszavában

* Győzést ki említ? Minden csak kitartás.” (Jékely Zoltán fordítása)

azt írta le, hogy „nyelvünk nélkül egyenként ingadozó, gyökeret nem verhető gyenge nádszálak vagyunk, melyeket a politikának legkisebb szelei kitekerhetnek; a nyelv a lelke a nemzetnek”. De Szegedy Maszák Mihály, aki a fordítás és a fordíthatóság problémáját filozófiai és művészeti szinten elemezte, azzal is tisztában volt, hogy a ragaszkodás az anyanyelvhez a nyelvi magány sajátosan magyar tapasztalatából származik. Angol nyelvű költők számára az anyanyelv veszélyeztettsége annyira nem merül fel, hogy például T. S. Eliot a kultúra fogalmáról szóló nevezetes esszéjében a nyelvet nem is tárgyalja. A „nyelvében él a nemzet” magyar reformkori programja ugyan rendkívüli módon meghatározta a modern magyar műveltséget, de egyben be is zárta azok körébe, akik elegendő magyar nyelvi műveltséggel rendelkeznek. Szegedy-Maszák Mihály egyetemesség-igénye és a magyarsághoz való tartozás közötti folyamatosan megújuló feszültséget józan, férfiasan szemérmes, de következetesen képviselt patriotizmusa tette elviselhetővé. Ez olyan családi örökség volt, amelyhez mindvégig hűséges maradt. Erdélyi arisztokraták, magyarországi főnemeselek, hugenotta menekültek leszármazottjaként született 1943-ban. Nagyszülei születésük jogán voltak ott az utolsó magyar királykoronázáson, nagybátyja, Szegedy-Maszák Aladár a II. világháború időszakának nem csupán legtisztább látó, de legbecsületesebb magyar diplomatája is volt. A neves felmenőket, oldalági rokonokat sorolni lehetne a Magyar Távirati Irodát megalapító Maszák Hugón át a festő Barabás Miklóson és Csontváry Kosztka Tivadaron keresztül a regényíró Ritoók Emmáig és Tormay Cécile-ig. Édesapja nyitottságát jelzi a népi irodalom felé, hogy Mihály fia keresztapjával azt az Erdélyi Józsefet választotta, aki a népi mozgalomnak az egyik legtehetségesebb, de egyben legellentmondásosabb egyénisége volt. Szegedy-Maszák Mihály családját meghatározta a kitelepítés tragédiája (bár ő maga elkerülte azt), és Esterházy Péter *Javított kiadásából* tudjuk, hogy könyvének hőse, saját édesapja az ifjú Mihályról is jelentett. Ami nem is maradt következmények nélkül. Ungváry Krisztián tényfeltáró írásában tette közzé, hogy Szegedy-Maszák Mihály bátor és gerinces módon állt ellen a tehetséges fiatal tudóst megvesztegetni, megfélemlíteni kívánó szervezési kísérleteknek. Családjá protestáns hagyományait sem hivalkodó módon követte: gyerekkorában még hallgatta Ravasz Lászlót a Kálvin téri szószerkről, s később főszerkesztője lett az 1993-tól 2003-ig újra feltámadt Protestáns Szemlének. Irodalomeszménye azonban jóval tágasabb volt, mint a 20. század legnagyobb református szónokának. Már egészen korán olyan mestereket követett (és haladott meg), mint a csodálatos Gyergyai Albert, Proust első magyar fordítója; Kassák Lajos, akiről szóló fiatalkori monográfiája kéziratban marad; de ismerte a hatvanas évek neomarxista Lukács-renezánszát is, s nem osztozott illúzióiban. Ha valamivel Szegedy-Maszák Mihály kategorikusan szemben állt, az Lukács György 1918 decemberében megfogalmazott, de ma is gyakran kísértő választása volt a bolsevizmus mellett: azaz hogy „esetleg nagy kulturális és civilizatórikus értékeket semmisítene meg, sohasem lehet döntő ellenérv azok szemében, akik erkölcsi vagy történetfilozófiai okokból mellette döntöttek”. Nem, Szegedy-Maszák Mihály sohasem engedte, hogy a „foglyul ejtett értelem” szolgálatába szegődjön, bármilyen ideológia vagy hatalmi gyakorlat követelte is azt.

Talán ez a belső szabadság magyarázza azt is, hogy lenyűgöző műveltségi horizontjából nem lehet kiemelni egyetlen nevet sem. Pedig kora nemzetközi mestereit jól ismerte

és értően interpretálta Gadamertől Paul Ricoeurön át Hayden White-ig. Legnagyobb hatással talán mégis egyetemi mentora, Németh G. Béla volt rá, a századvégi magyar irodalomtudomány katolikus dunántúli hagyományból jött felvilágosult és agnosztikus mestere. Voltak, akik Szegedy-Maszák szemére hányták az aggályos pontosságot, írása-
 inak szikár tárgyyszerűségét, de ha valaki életműkiadásának köteteit lapozgatja, s különösen utolsó kötetének (*Jelen a múltban, múlt a jelenben*, Kalligram, 2016) esszéit elolvassa, biztosan megérzi: Szegedy-Maszák Mihály szinte felmérhetetlen tudása mellett mennyi ihletet, muzsikát csempészett értekező prózájába. Ezra Pound a zseniális amerikai költő 1917-ben írt egy rövid esszét a provincializmusról. Ebben a fogalom közkeletű meghatározása mellett azt írta, hogy a provincializmus „vágy arra, hogy másokat egyformaságra kényszerítsünk”. Pound szövegét Szegedy-Maszák Mihály Szerb Antalról szóló utolsó rövid írásában idézte, mely írását azzal zárja, hogy a magyar kultúrában Szerb Antal olyan szerző volt, akiből teljes mértékben hiányzott a provincializmus. Egy világ választja el a könnyedén csevegeve író, a szakszerűség mítoszát látszólag semmibe vevő Szerb Antalt, aki még irodalomtörténeteiben is inkább író volt, mint tudós és Szegedy-Maszák Mihályt, aki Esterházy Péter szavai szerint hetven éve egyfajta „távolságtartó” nyelven kommunikált szóban-írásban egyaránt. De annyi bizonyos, hogy kevesen rendelkeztek a magyar szellem történetében olyan egyetemes távlatokkal, mint ő. Monográfiája Kemény Zsigmondról az Erdély-romantika felületességével szemben mutatta be a 19. századi magyar irodalom talán legösszetettebb gondolkodású regényíróját, s nem mellesleg a legtisztábban látó magyar politikai gondolkodó erdélyiségét is. Ottlik Gézaról és Márai Sándorról készített monográfiái, irodalomtörténeti jelentőségükön túl, úttörő módon fogalmazták meg a magyar polgári világ reménybeli feltámadásának előfeltételeit a rendszerváltás körüli években, ahogy nagyhatású középiskolai irodalomtankönyvei is a modern polgári műveltség alapjait. Nagy vállalkozása, *A magyar irodalom története*, a magyar irodalomtörténeti gondolkodás csúcsteljesítménye kevés méltánylást kapott a sérelmi hagyományba újra bezárkózó hazai jobboldaltól. Kevesen vették észre – közénk tartozott a hetvenéves születésnapján felköszöntő Esterházy Péter –, hogy a 2011-ben közzétett Kosztolányi-életrajza nem csupán évtizedes kutatásainak összegzése volt a magyar nyelv játékos bölcselőjéről, hanem az irodalmi modernség és a kultúra eredendő konzervatív összefüggéseire is meggyőző módon mutatott rá.

A magyar polgári világ feltámadásában csalódnia kellett. A feladat nemcsak a saját, de az utána következő nemzedéknek sem sikerült – ezt élete végén Szegedy-Maszák rezignáltan ismerte be. Életműve mégis inspiráló, folytatásra ösztönöz. Kicsit átfogalmazva azt, amit utolsó előadásában Kosztolányiról írt: Szegedy-Maszák Mihályra kétség kívül igaz, hogy kivételesen sokat tett a magyar műveltség fennmaradásáért, és nem szolgált politikai zsarnokságokat.